

*"Αποψεις Άρτας Νο. 2. — Vue d'Arta No. 2.
N. B. Άγραφιότης Άρτα. — N. B. Agraphiotis Arta.*

*Ο Πληθυσμός της Πόλης της Άρτας
τα*

*50 χρόνια μέχρι την
Απελευθέρωση
(1831 – 1881)*

Αναστασία Γ. Καρρά

Λίγα λόγια για την εργασία

Η εργασία παρουσιάζει την εξέλιξη του πληθυσμού στην πόλη της Άρτας τα μετεπαναστατικά χρόνια, δηλαδή κατά το χρονικό διάστημα 1831 – 1881, με βάση κυρίως τις αναφορές σε διάφορες ιστορικές πηγές που έχουν γραφεί κατά καιρούς.

Οι δυσκολίες που εμφανίζονται για την παρακολούθηση του πληθυσμού μιας περιοχής επί Τουρκοκρατίας, είναι ποικίλες. Τα στοιχεία από τις διάφορες πηγές άλλοτε έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα, άλλες φορές, παρόλο που αναφέρονται στην ίδια χρονική περίοδο, διαφοροποιούνται αρκετά, ενώ μερικές φορές εκλείπουν εντελώς.

Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος καταγράφεται ο πληθυσμός της Άρτας μετά το 1830, ανά δεκαετία, έτσι ώστε να γίνει πιο εύκολη για τον αναγνώστη η παρακολούθηση του θέματος, λόγω των αρκετών και συγκεχυμένων πληροφοριών. Οι πηγές από τις οποίες αντλήθηκαν οι πληροφορίες είναι είτε ιστορικές, δηλαδή δοκίμια και έργα συγγραφέων που κατέγραψαν, εν καιρώ, τα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην περιοχή, είτε περιηγητικές, από ταξιδιωτικούς οδηγούς, βιβλία γεωγραφίας ή συγγραφείς που επισκέφτηκαν την πόλη και δημοσίευσαν αργότερα τις εντυπώσεις από τις περιηγήσεις τους.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας αναφέρεται στην μοναδική, αδιαμφισβήτητη πλέον πηγή, που βασίζεται σε αρχειακά τεκμήρια, και αφορά τον πραγματικό αριθμό των Οθωμανών, που ήταν μόνιμοι κάτοικοι της πόλης και μετοίκησαν την εποχή λίγο πριν την απελευθέρωση της. Και τούτο γιατί μόλις πρόσφατα, κατά την έρευνά μου στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, είχα την ευκαιρία να μελετήσω ένα έγγραφο του τότε Νομάρχη Άρτης προς το Υπουργείο Εσωτερικών με τον αναλυτικό κατάλογο των Οθωμανών μόνιμων κατοίκων που έφυγαν από την Άρτα, με λεπτομέρειες γύρω από την οικογενειακή και περιουσιακή τους κατάσταση, ακόμη δε και τα ονόματα όσων Αρτινών αγόρασαν τις περιουσίες τους.

Θα ήθελα στο σημείο αυτό να ευχαριστήσω ιδιαίτερα το προσωπικού του Αναγνωστηρίου της Κεντρικής Υπηρεσίας των Γενικών Αρχείων του Κράτους, για την εξυπηρετικότητά τους και την βοήθεια τους στις έρευνές μου κατά καιρούς.

Αναστασία Γ. Καρρά

Εισαγωγή

Η Άρτα έπεσε στα χέρια των Τούρκων στις 24 Μαρτίου 1449. Τότε, κατά την μεταβίβαση από το καθεστώς των Τόκκων στο νέο, ζούσαν στην Άρτα εκτός των Ελλήνων και Εβραίοι, σύμφωνα με τα γραφόμενα του ραβίνου Βενιαμίν εκ Τουδέλης που περιόδευσε την Ευρώπη το 1160 – 1173. Έτσι ο πληθυσμός της πόλης αποτελούνταν πλέον από τρεις φυλετικές ομάδες : Έλληνες, Οθωμανούς και Εβραίους.

Όλο αυτό το χρονικό διάστημα της Τουρκοκρατίας, τρεις ήταν οι βασικοί παράγοντες που επιδρούσαν στην αυξομείωση του πληθυσμού μιας περιοχής, και όχι μόνο :

1. Οι εξεγέρσεις και οι επαναστάσεις
2. Οι κινήσεις των στρατιωτικών σωμάτων, και
3. Οι διάφορες επιδημίες που εκδηλώνονταν κατά καιρούς

Το κλείσιμο της επαναστατικής περιόδου, που είχε σαν αποτέλεσμα την ανεξαρτησία και δημιουργία του Ελληνικού κράτους, βρήκε την Άρτα ακόμη σκλαβωμένη, υπό τον ζυγό των Οθωμανών, αν και τα σύνορα του νέου κράτους απείχαν μόνο 15 χιλιόμετρα από την πόλη.

Όσον αφορά τον πληθυσμό της πόλης τότε, σύμφωνα με τα στοιχεία ενός κατάστιχου που ανάγεται σε αυτούς τους χρόνους, οι μόνιμοι κάτοικοι της ανέρχονταν σε 1042 οικογένειες Ελλήνων και Εβραίων και 51 οικογένειες Οθωμανών εκ των οποίων *«δεκαπέντε σπίτια απ' αυτά είναι χωρίς οικοκύρην και κληρονόμους»*, (Διαμάντης, 1960).

Όπως είναι φυσικό, με τον τερματισμό της επανάστασης θα έπρεπε να αναμένεται κάποια αποκατάσταση της ηρεμίας στην πόλη, έστω και προσωρινή, αλλά τούτο δεν επετεύχθη. Αντιθέτως, η περιοχή της Άρτας έγινε το κέντρο τριών εξεγέρσεων εναντίον των Τούρκων, το 1854, το 1866 και το 1878, με αποτέλεσμα να διαφοροποιείται ο πληθυσμός της πόλης από την εισροή είτε πλήθους στρατιωτών, τακτικών και ατάκτων, είτε προσφύγων ή διερχομένων. Επομένως δεν ήταν εύκολη η καταγραφή τη χρονική περίοδο την οποία μελετάμε, λόγω της προσωρινής εγκατάστασης ανθρώπων, που διέμεναν στην Άρτα για μικρό χρονικό διάστημα και μετά αναχωρούσαν. Επίσης, όσοι βρίσκονταν στην πόλη πριν το 1821 και αναγκάστηκαν ή είχαν τη δυνατότητα να φύγουν, δεν υπάρχουν μαρτυρίες για το αν επέστρεψαν, όπως επίσης δεν καταγράφεται αν εγκαταστάθηκαν νέοι μόνιμοι κάτοικοι στην περιοχή.

Α' ΜΕΡΟΣ

Ο πληθυσμός της Άρτας την μετεπαναστατική εποχή. Η δεκαετία 1831 – 1841

Το 1829 και το 1830, όταν κατά κάποιο τρόπο τα πράγματα είχαν κάπως ηρεμήσει και η δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους ήταν πλέον γεγονός, διοικούσαν την Άρτα σκληροί Αλβανοί οπλαρχηγοί. Ανάμεσά τους ξεχώριζαν ο Βελήμπασης Γκοροσιάνης και ο Γιουσούφ Λιάπης, οι οποίοι τελικά έφυγαν από την πόλη με 700 ομόφυλους οπαδούς τους για το Ζαγόρι, (Αραβαντινός, 1856).

Οθωμανός στρατιώτης ιππικού.. PREZIOSI, Amedeo. Collection of 113 original watercolor drawings of Turkish costume and street-scenes, many are signed by the artist, and a few dated [1852-1857], vol. I.

εισβολείς κατέλαβαν την πόλη τη νύχτα της 25^{ης} Μαΐου και την λεηλάτησαν για τρεις μέρες, ενώ αντίστοιχες μαρτυρίες μας δίνουν και οι Καρολίδης (1923) και Σπυρομίλιος (1965).

Περισσότερα όμως και ακριβέστερα στοιχεία μπορούμε να αντλήσουμε από την ανταπόκριση της εφημερίδας «Χρόνος» του Ναυπλίου από την Βόνιτσα την 15^{ην} Μαΐου 1833. Σύμφωνα με αυτή «.....ο Τουρκαλβανός Ταφήλ Πούζης και οι οπαδοί του, 2000 περίπου, μεταξύ των οποίων και οι αρχηγοί των «αποπλανηθέντων Ελλήνων» Κόρακας από το Σοβολάκο των Αγράφων και Κατσαρός, εισέβαλαν την 13^{ην} του μηνός στην Άρτα και, υποσχόμενοι την διατήρηση της τάξης, ζήτησαν μόνο το «νενομισμένον κεφαλιάτικον ανά 4 γρόσια», την δε επομένη, κατόπιν μικρής

Ο Αραβαντινός επίσης μας δίνει λεπτομέρειες για την εισβολή το 1833 ενός ληστρικού σώματος αποτελούμενου από Τουρκαλβανούς και Έλληνες, γνωστού περισσότερο από τον Αλβανό αρχηγό τους Ταφήλ Μπούζη. Μαρτυρίες για την εισβολή του Ταφήλ Μπούζη στην Άρτα μας δίνονται από αρκετούς συγγραφείς που ασχολήθηκαν με αυτό το περιστατικό. Σύμφωνα με τον Αραβαντινό (1856) την 5^η Μαΐου 1833 το σώμα των ληστών εισέβαλε ξαφνικά στην Άρτα, λεηλάτησε όλους τους πολίτες ανεξαιρέτως και αφού έμεινε μερικές μέρες, αναχώρησε. Ο Finlay (1861) γράφει ότι ο Ταφήλ Μπούζη κατέλαβε την Άρτα ξαφνικά και μένοντας 3 μέρες, έκανε χωρίς έλεος και διάκριση φύλου, ηλικίας ή θρησκείας, κάθε είδους βασανισμό και κτηνωδία. Κατά τον Hertzberg (1897) οι

συγκρούσεως οι περισσότεροι Τούρκοι της πόλης ενώθηκαν με τον Ταφήλ και όλοι μαζί επιδόθηκαν σε λεηλασία και σε σκληρότερες πράξεις όπως πυρκαγιές, σφαγές, ασέλγειες. Μεταξύ των θυμάτων ήταν και ο Κ. Αντωνόπουλος «προκριτοκτηματίας της πόλεως», που τον αποκεφάλισε ο Ταφήλ αφού του πήρε 120.000 γρόσια. Αναφέρεται επίσης ότι μετά από λίγο, έφτασε κοντά στην Άρτα ο Εμίν Πασάς της Ηπείρου με 10.000 περίπου στρατό, οπότε οι «λεγόμενοι συνταγματικοί», βγήκαν από την πόλη, τοποθετήθηκαν στα πέριξ χωριά και «μετ' ολίγας ημέρας», τράβηξαν προς τα Άγραφα και τέλος ότι «εις την σκηνήν» της Άρτας παραβρέθηκαν και τρεις «οροθέται» που σεβάστηκαν και οι οποίοι παρακίνησαν «τους πλανηθέντας Έλληνες», να επιστρέψουν «εις τα ίδια», αλλ' επειδή αυτοί δίσταζαν, εφοδιάστηκαν με διαβατήρια και περίπου 300 απ' αυτούς έφτασαν στο Βραχώρι», (Στεργιόπουλος, 1978). Από τις διηγήσεις αυτές εύλογα συμπεραίνει κανείς ότι επήλθε μεταβολή στο μόνιμο τμήμα του πληθυσμού της πόλης, ιδιαίτερα του ελληνικού, άγνωστο όμως σε ποια έκταση.

Στο τέλος της ίδιας δεκαετίας, στο γαλλικής προελεύσεως γεωγραφικό εγχειρίδιο του Αδριανού Βάλβι, η Άρτα (Αμβρακία) παρουσιάζεται «...ως πόλις παρά τον ομώνυμον ποταμόν, καθέδρα Μητροπολίτου, ακμάζουσα διά την εμπορίαν της με εριουργία, βαμβακουργεία, μεταξουργεία και 9.000 κατοίκους» (Βάλβι, 1839). Ο αριθμός αυτός είναι βέβαια μεγάλος, ωστόσο μπορεί να εξηγηθεί είτε γιατί ίσως συνυπολογίζεται και ο αριθμός της φρουράς, είτε γιατί, εξ αιτίας των επιδρομών, πολλοί από τους κατοίκους των γύρω χωριών, έβρισκαν καταφύγιο στην πόλη. Το ότι αυτός ο αριθμός είναι ιδιαίτερα μεγάλος, βεβαιώνεται και από την μαρτυρία του C. Wordsworth (1844) ο οποίος περιηγήθηκε στην περιοχή της Άρτας το 1832 – 1833 και εκτιμά τον πληθυσμό της πόλης μόνο σε 6000 κατοίκους.

Η δεκαετία 1841 – 1851

Την δεκαετία αυτή δεν καταγράφονται ληστρικές επιδρομές ή πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον της πόλης της Άρτας, από τις διάφορες πηγές όμως φαίνεται πως υπήρξε απώλεια μεγάλου αριθμού κατοίκων εξ αιτίας της επιδημίας της χολέρας. Σύμφωνα με την πρώτη μαρτυρία, του Αραβαντινού, το φθινόπωρο του 1848 ενσκήπτει στην Άρτα το «μόλυσμα της χολέρας», που όχι μόνο στην πόλη, αλλά και στα χωριά του Κάμπου και της Βρύσεως, μέσα σε διάστημα δυο μηνών, έκαμε μεγάλη θραύση, (Αραβαντινός, 1856). Κατά δε μεταγενέστερη μαρτυρία, στις 21 Νοεμβρίου 1847, έπεσε χολέρα, που απέστειλε «ουκ ολίγους εις την αιωνιότητα», (Σεραφεΐμ Βυζάντιος, 1884). Σε καμιά από τις δυο μαρτυρίες δεν μας δίνονται ακριβείς αριθμοί όσο αφορά τη θνησιμότητα στην πόλη, πρόκειται δε μάλλον για την ίδια επιδημία η οποία ξεκίνησε ίσως το 1847 και κράτησε για δυο χρόνια, πράγμα που σημαίνει ότι το θανατικό στην πόλη ήταν μεγάλο.

Η δεκαετία 1851 – 1861

Την δεκαετία αυτή κυριαρχεί η επανάσταση του 1854 και οι πολλαπλές πιέσεις που υπέστησαν οι χριστιανοί της πόλης το καλοκαίρι του 1853, για τις οποίες υπεύθυνος ήταν ο καϊμακάμης της Άρτας. Σύμφωνα με ανταπόκριση της 25^{ης} Δεκεμβρίου του 1853 από τον Καρβασαρά ήρθαν στην πόλη 500 Αλβανοί «προ ημερών» και «διαιρεθέντες» σε τρία αποσπάσματα επιδόθηκαν στην καταδίωξη των ανταρτών Γ. Κατσκογιάννη και Δ. Σκαλτσογιάννη, (Σούρλας, 1932). Κατά την επανάσταση του

1854, που διήρκησε μόλις λίγους μήνες, ο πληθυσμός της Άρτας υφίσταται μεταβολές, σύμφωνα με τις εκθέσεις του αυστριακού προξενείου στα Γιάννενα, ιδιαίτερα όσον αφορά τις τουρκικές δυνάμεις στην πόλη και τις αυξομειώσεις του μόνιμου τμήματος του πληθυσμού.

Η πόλη και το Κάστρο της Άρτας. Illustration for The Illustrated London News, 15 April 1854

Σύμφωνα με έκθεση της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1854, ο Σουλεϊμάν μπέης Φράσαρης προσπάθησε να υποτάξει τους επαναστάτες με 800 άντρες, αλλά αφού αποκρούστηκε στη Σκουληκαριά, το Θεοτοκίο και το Δημαριό, αναγκάστηκε να υποχωρήσει στην Άρτα, καθώς είχε πολλές απώλειες σε νεκρούς και τραυματίες, οπότε και έδωσε εντολή μετακίνησης των 800 αντρών της φρουράς του στην Άρτα. Με συμπληρωματικά δε στοιχεία που δίνονται στην αναφορά της 12^{ης} Ιανουαρίου, το υπό τον Σουλεϊμάν σώμα στο Ραδοβίτσι, αφού συγκρούστηκε στη Σκουληκαριά και το Θεοτοκίο, υπέστη στις 23 Ιανουαρίου τρομερή ήττα στο Δημαριό, που κυριεύτηκε μετά από πολύωρη μάχη, με αποτέλεσμα πολλούς τραυματίες και αιχμαλώτους και περί τους 45 νεκρούς, κατόπιν δε τούτου υποχώρησε στην Άρτα με τους υπόλοιπους, ο αριθμός των οποίων δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί (Σούρλας, 1932 – Καρατζένης, 1973).

Εκτός από τις μεταβολές στις τουρκικές δυνάμεις, αντίστοιχες μεταβολές αναφέρονται και στο μόνιμο τμήμα του ελληνικού στοιχείου της πόλης. Σύμφωνα με την αναφορά της 2^{ας} Μαρτίου, ενώ οι στρατιωτικές δυνάμεις εφοδίασαν το φρούριο με τρόφιμα για μεγάλο χρονικό διάστημα, κατασκεύασαν προχώματα σε διάφορα μέρη της πόλης και τέλος κατέλαβαν την Μητρόπολη και τον ναό της Παρηγορήτισσας, οι πλούσιες ελληνικές οικογένειες της πόλης, για να αποφύγουν τη σφαγή ή άλλες περιπέτειες εκ μέρους των Τούρκων, καθώς οι επαναστάτες είχαν προχωρήσει από το Πέτα μέχρι τα πρόθυρα της πόλης, παρέδωσαν όλα τα τιμαλφή

τους στο ελληνικό προξενείο και πήγαν στην Πρέβεζα, τα δε άτακτα ελληνικά στίφη παραβίασαν τα σπίτια και λεηλάτησαν ότι βρήκαν, εκθέτοντας τα αντικείμενα στους δημόσιους δρόμους και πουλώνοντας τα σε χαμηλές τιμές στους «διάφορους εμπόρους της αγοράς», (Σούρλας, 1932). Πόσος ήταν ο αριθμός των Αρτινών που έφυγαν, δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί.

*Αλβανός στρατιώτης. Illustration from François Pouqueville's *Traverse Plus, Albania and Several Other Parts of the Ottoman Empire*, 1805. Copperplate engraving by Dell'Acqua coloured by Lazaretti from Giovanni Battista Sonzogno's *Collection of the Most Interesting Travels (Raccolta de Viaggi Uep Interessanti)*, Milan, 1815-1817.*

Στις ίδιες εκθέσεις, πολλές είναι οι πληροφορίες και για τις τουρκικές δυνάμεις για το τρίμηνο Φεβρουαρίου – Απριλίου. Στις 12 Φεβρουαρίου αποκρούστηκαν από την τουρκική φρουρά οι επαναστάτες που ήθελαν να καταλάβουν την πόλη και αποχώρησαν, αφού άφησαν ένα μικρό τμήμα για παρεμπόδιση της επικοινωνίας. Ο τούρκος πρόκριτος Χαιρεντίν μπέης μπόρεσε, με όσα χρήματα είχε, να στρατολογήσει στην Παραμυθιά περίπου 1000 Τσάμηδες Αλβανούς και ένα μέρος απ' αυτούς έφτασε στην Άρτα. Επίσης, αν και οι αρχές των Ιωαννίνων φρόντισαν ιδιαίτερα, δεν κατόρθωσαν να ανεφοδιάσουν επαρκώς τις δυνάμεις της Άρτας και τέλος, ότι δυο μέρες πριν, την τελευταία του Φεβρουαρίου, οι επαναστάτες χτύπησαν το υπό τον Μουχαρέμ αγά αποσταλέν στην Άρτα ενισχυτικό απόσπασμα και το περιόρισαν στο χωριό Γρίμποβο. Ενώ με τις πληροφορίες αυτές διαπιστώνεται αύξηση των ανδρών της φρουράς, χωρίς βέβαια να μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τον αριθμό τους, το ίδιο συμβαίνει και με

την αναφορά της 20^{ης} Μαρτίου, κατά την οποία στις 25 Φεβρουαρίου οι υπό τον Ζέρβα επαναστάτες στον Κατζά και τον Λούρο συγκρούστηκαν με το σώμα των Αλβανών Τσάμηδων, που προορίζονταν για την Άρτα, με αποτέλεσμα να μπορέσει να μπει στην πόλη μόνο το μισό, στην έκθεση δε της 23^{ης} Απριλίου αναφέρεται ότι η φρουρά της Άρτας αποτελείται από 1500 τακτικούς στρατιώτες και 3000 άτακτους Αλβανούς.

Φαίνεται ότι ο αριθμός των 4500 αντρών ήταν ο μεγαλύτερος κατά την διάρκεια της επανάστασης καθώς σε επιστολή της 12^{ης} Ιουνίου ο διοικητής του φρουρίου της Άρτας, Αχμέτ πασάς, με 2000 τακτικούς στρατιώτες και 1000 άτακτους Αλβανούς υπό τον Μαχμούτ μπέη και τον Τσέλιο Πίτσαρη, εκστρατεύει κατά της Σκουληκαριάς

για να εκτοπίσει εκεί τους επαναστάτες, αλλά επιστρέφει την ίδια μέρα, αφού έχασε στη μάχη πολλές εκατοντάδες ανδρών. Εκτός δε από τη αναφορά αυτή, πληροφορίες στην ίδια επιστολή αναφέρουν ότι στις 4 Ιουλίου 1854 πήγε από την Άρτα στα Γιάννενα ο Οσμάν πασάς παίρνοντας μαζί του συντάγματα του τακτικού στρατού και 800 άτακτους υπό τον Τσέλιο Πίτσαρη και τον Καλέμ αγά, (Σούρλας, 1932).

Ο κύκλος των αναφορών αυτής της πηγής κλείνει με ένα γράμμα της 20^{ης} Ιουνίου, σύμφωνα με το οποίο μέχρι τότε πυρπολήθηκαν και ερημώθηκαν στην Ήπειρο περίπου 130 τουρκικά χωριά και 160 χριστιανικά, η δε αθλιότητα του πληθυσμού από τις καταστροφές που έκαναν οι άτακτοι Αλβανοί μεγάλωνε μέρα με τη μέρα, διότι, ακόμη και μετά την αποκατάσταση της τάξης, εξακολουθούσαν οι διώξεις και οι λαφυραγωγίες από τα άτακτα στίφη. Σε μια σύντομη περιγραφή της επανάστασης του 1854, που μετά από παράκληση του Σπυρίδωνα Λάμπρου συνέθεσε ο Ν. Ζάγκλης το 1886 στην Άρτα, εκτός του ότι Τούρκοι «*συμποσούμενοι*» σε 1500, επιτέθηκαν κατά των επαναστατών στις 18 Ιανουαρίου στη μονή Φανερωμένης όπου αυτοί προχώρησαν, πριν από τις 27 πήραν επικουρίες από τα Γιάννενα και από τις 30 δεν περνούσε μέρα που να μην έρχονται άλλες. Αναφέρεται δε ακόμη ότι στις 17 Απριλίου, οι κάτοικοι του Πέτα εγκατέλειψαν την κωμόπολη επειδή τους επιτέθηκαν πολυάριθμοι Τούρκοι και με την λήξη της επανάστασης προσέφυγαν στο Ελληνικό. Όταν δε αποφάσισαν να γυρίσουν, μεταφέρθηκαν με συμμαχικά πλοία πρώτα στην Πρέβεζα και μετά πήγαν στην Άρτα, όπου έμειναν «*επί μακρόν*» και με τη μεσολάβηση του Άγγλου Γενικού Προξένου επέστρεψαν στο χωριό τους, που το βρήκαν λεηλατημένο και καμένο, (Νέος Ελληνομνημών, 1923).

Την ίδια χρονιά, το 1854, κυκλοφορεί ο νέος οδηγός για ταξιδιώτες του J. Murray, όπου αναγράφεται ότι παρόλο που η κατάσταση του παλατιού, των εκκλησιών, των τζαμιών και μερικών από τα καλά σπίτια της πόλης προκαλούν ελπίδες, με την είσοδο στην πόλη δημιουργείται απογοήτευση γιατί ο πληθυσμός δεν υπερβαίνει τις 7000, τα δε προάστια της υπόκεινται το καλοκαίρι στην ελονοσία, (Murray, 1854). Ο ίδιος οδηγός που εκδόθηκε αργότερα (1872), μαρτυρεί ότι η Άρτα κατοικείται ήδη από 800 περίπου οικογένειες χριστιανικές και 250 οθωμανικές «*της αυτής φυλής*», που κατάγονται οι πλείστες από την Λευκάδα, διότι το 1684 μετοίκησαν, συνοικούν δε και 160 εβραϊκές «*εκ των αποικισάντων προ πολλού εις την Ελλάδα, πριν δηλαδή αποικίσωσι οι εξ Ισπανίας αποδιωχθέντες ομόφυλοί τους*», ενώ στον πληθυσμιακό πίνακα της Ηπείρου που ακολουθεί αναγράφονται αντίστοιχα οι αριθμοί 710, 240 και 160 (Αραβαντινός, 1957). Αν οι αριθμοί αυτοί πολλαπλασιαστούν με 4,81 ο αριθμός που προκύπτει στα μέσα του 19^{ου} αιώνα είναι περίπου 5.820 και 5.400 άτομα αντίστοιχα. Και οι δυο αυτές μαρτυρίες διαφοροποιούνται αρκετά σε σχέση με τα γραφόμενα του Γάλλου διπλωμάτη Eugène Roujade ότι η Άρτα κατοικείται από τούρκους και χριστιανούς, ότι έχει 484 χριστιανικά σπίτια και ότι οι οσμανλήδες απαντώνται σε πολύ μικρό αριθμό, όπως στην Πρέβεζα και στα Γιάννενα, όλοι απόγονοι των πρώτων κατακτητών ή υπαλλήλων, τους οποίους το φυσικό κάλλος και η υγιεινότητα του κλίματος τους ανάγκασε να εγκατασταθούν στην Ήπειρο. Αγνωεί δε η συγκεκριμένη αναφορά τους Εβραίους, που δεν έπαυσαν να κατοικούν στην πόλη, (Roujade, 1859).

Η δεκαετία 1861 – 1871

Διαφορετικό αριθμό μας αναφέρουν δυο μαρτυρίες που αναφέρονται σε περιστατικά το πρώτο μισό της έβδομης δεκαετίας. Σύμφωνα με την πρώτη, που ανάγεται πριν από το 1866, στην πόλη κατοικούν 6000 χριστιανοί, 3000 μωαμεθανοί και 1000 εβραίοι (Ζώτου, 1878). Σύμφωνα με τη δεύτερη η επαρχία της Άρτας, με πληθυσμό, όχι μεγαλύτερο από 30 ή 40 χιλιάδες, «κατοικείται ολόκληρος από χριστιανούς λαλούντας την ελληνικήν διάλεκτον». Στην πρωτεύουσα υπάρχουν περί τις 200 οικογένειες οθωμανών και «τινων» ισραηλιτών που ομιλούν και αυτοί την «ελληνικήν διάλεκτον» και ότι το κάστρο της φρουρείται από τακτική οθωμανική φρουρά, (Κουτσονίκας, 1863). Σύμφωνα δε με τον Βυζάντιο (1884), το 1863 ενσκήπτει στην πόλη και στα χωριά η επιδημική νόσος ευλογιά που «αφήρπασε εκ διαφόρων γενών και ηλικιών» αν και είχε χρησιμοποιηθεί ήδη στην Άρτα το εμβόλιο της δαμαλίδας από τον γιατρό Λουκά Σκυρό, υποπρόξενο της Μεγάλης Βρετανίας στην πόλη πριν ακόμη από την επανάσταση, αλλά είναι άγνωστος ο αριθμός των θυμάτων.

*Bashi bazouk, στρατιώτης άτακτων στρατευμάτων.
PREZIOSI, Amedeo. Collection of 113 original watercolor
drawings of Turkish costume and street-scenes, many are
signed by the artist, and a few dated [1852-1857], vol. I.*

Για το δεύτερο μισό της δεκαετίας αυτής αντλούμε κάποιες πληροφορίες από την εξέγερση στην περιοχή, που άρχισε την 1η Δεκέμβρη του 1866 και τελείωσε τον Αύγουστο του 1867. Πριν από την έναρξή της υπάρχουν δυο μαρτυρίες. Η πρώτη, του υποπροξενείου της Άρτας τον Σεπτέμβριο, αναφέρει ότι έφτασαν στην πόλη τμήματα 150 Αλβανών, κατόπιν 250 ατάκτων και 60 τακτικών Αλβανών, έπειτα 80 αντρών από τα Γιάννενα και 280 στρατιωτών από την Πρέβεζα. Η δεύτερη, του ελληνικού προξενείου Ιωαννίνων αναφέρει ότι στις 6 Οκτωβρίου, στη μεθοριακή γραμμή βρίσκονται ένα τάγμα νιζάμηδων 700 αντρών (τακτικοί), ένα ημίταγμα πυροβολικού 200, ένα τάγμα εφέδρων 500, βασιβουζούκηδες (άτακτοι) 400, στο σύνολό τους περίπου 2000 και ισάριθμοι σχεδόν στην Πρέβεζα (Καρατζένης, 1974), πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι προηγούμενες

δυνάμεις ήταν στη μεθόριο της περιοχής της Άρτας και συνεπώς, τουλάχιστον στο μεγαλύτερο ποσοστό, είχαν μείνει λίγο, πολύ στην πόλη.

Περισσότερα στοιχεία αναφέρονται στα τεκταινόμενα κατά την διάρκεια των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με τον Καρατζένη, στις 22 Δεκεμβρίου, τμήμα στρατού 600 αντρών υπό τον Χατζή Εμίν μπέη και σώμα 400 ατάκτων Αλβανών, υπό δυο δερβεναγάδες, αναχώρησαν από την Άρτα για το χωριό Μπότσι (Καρατζένης, 1974). Στην αναφορά του στις 4 Ιανουαρίου προς τον προϊστάμενό του των Ιωαννίνων, ο υποπρόξενος της Ρωσίας στην Άρτα αναφέρει ότι έφυγε για το Ραδοβίτσι εναντίον των επαναστατών την ίδια μέρα το εκεί «*ρεδίφι και δυο ορφία πυροβόλα*» και ταυτόχρονα έρχεται από την Πρέβεζα «*ένα τάγμα σιαπιτιέδων*», για να μείνει, «*αφίνει δυο λόχους*» στη Σαλαώρα, όλοι δε οι μπασιαμποζούκοι και «*χοντοντιέδες*», θα εξέλθουν, διότι νομίζεται ότι θα επαναστατήσει όλο το Ραδοβίτσι,

Μια άλλη αναφορά, του ελληνικού προξενείου Άρτης, στις 21 Ιανουαρίου, λέει ότι 300 Αλβανοί, που ήρθαν «*προ ημερών*», περνώντας στις 22 από την αγορά έκαμαν διαρπαγές εμπορευμάτων από τα καταστήματα της πόλης και άλλοι Αλβανοί άρπαξαν από γυναίκες τα ρούχα που έπλεναν στο ποτάμι. Ακούστηκε ακόμη ότι τον Μάρτιο η Άρτα θα γίνει έδρα διοικήσεως, της οποίας η δύναμη θα ενισχυθεί ακόμη με ένα τάγμα τακτικού στρατού, άλλο ένα που μέσω Πρέβεζας στάλθηκε από την Κωνσταντινούπολη και 100 πυροβολητές, (Καρατζένης, 1974). Τέλος ο αυστριακός πρόξενος των Ιωαννίνων, στις 11 Απριλίου, αναφέρει ότι, ενώ οι άνδρες 25 χωριών της περιοχής των Αγράφων και του Ραδοβιζίου διεξάγουν κλεφτοπόλεμο, στον οποίο τα τουρκικά στρατεύματα νικούνται πάντοτε, προ δυο ημερών εστάλη στην Άρτα, μέσω Πρέβεζας ο στρατιωτικός επόπτης Ιμπραήμ πασάς και τον ακολούθησαν 1000 Αλβανοί από την περιοχή του Βερατιού, (Σούρλας, 1941). Χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τον αριθμό των εκάστοτε στρατιωτικών δυνάμεων στην Άρτα, είναι προφανές ότι από την αρχή της επανάστασης, παρουσιάζονται στην πόλη συνεχείς συγκεντρώσεις δυνάμεων, με σκοπό την ενίσχυση του τουρκικού στρατού στα πεδία των επιχειρήσεων.

Ακόμη δε και μετά την κατάσβεση της επανάστασης του 1867, αναφέρονται συγκεντρώσεις στρατιωτικών τμημάτων στην πόλη. Σύμφωνα πάλι με την αναφορά του ελληνικού προξενείου των Ιωαννίνων, στις 28 Σεπτεμβρίου 1867, στέλνεται στην Άρτα δύναμη 800 αντρών, που στρατολογήθηκαν από την περιφέρεια της Πρεμετής και τοποθετήθηκαν στα χωριά Δημαριό, Χώσιανα και Βρεστενίτσα (Καρατζένης, 1974). Δυο επίσης αναφορές του αυστριακού προξενείου των Ιωαννίνων, τον Ιανουάριο του 1869, αναφέρουν τα εξής : η μεν πρώτη, της 14^{ης}, ότι τις τελευταίες 8 μέρες εντάθηκαν στα Γιάννενα οι στρατιωτικές προετοιμασίες για περίπτωση πολέμου και εκτός των άλλων, απεστάλησαν στην Άρτα και τα σύνορα 1000 από τους «*ρεδίφηδες*» - τις εφεδρείες -, η δε δεύτερη, της 21^{ης}, ότι ο στρατιωτικός διοικητής της Ηπείρου, στρατηγός Ιμπραήμ πασάς, αναχώρησε με 500 άντρες τακτικού στρατού για την Άρτα με σκοπό την ενίσχυση των συνόρων, (Σούρλας, 1941).

Η δεκαετία 1871 - 1881

Όσο αφορά την τελευταία δεκαετία πριν την απελευθέρωση, έχουμε δυο μαρτυρίες που αφορούν τον πληθυσμό της πόλης. Η πρώτη, που προέρχεται από βιβλίο γεωγραφίας, γράφει πως η Άρτα έχει 7000 κατοίκους (Χαμουδόπουλος, 1877). Η δεύτερη οφείλεται σε έκθεση του ρωσικού υποπροξενείου Άρτας – Πρέβεζας, και μας

δίνει πολύ περισσότερες λεπτομέρειες. Ως προς τον μόνιμο πληθυσμό, αναφέρεται ότι υπάρχουν χριστιανοί, μωαμεθανοί και «ολίγιστοι Ιουδαίοι» και ότι η πόλη κατοικείται από 1350 οικογένειες, δηλαδή 1050 (78%) χριστιανικές, 210 (15%) οθωμανικές και 90 (7%) εβραϊκές (Σκουφάς, 1962)

Περισσότερα είναι τα στοιχεία που αναφέρονται για τις στρατιωτικές δυνάμεις στην Άρτα, όχι μόνο για τον αριθμό αλλά και για τις δυνατότητες που υπήρχαν για την κατασκήνωση των στρατιωτών. Στην επαρχία της Άρτας η δύναμη του τακτικού στρατού και της χωροφυλακής ανέρχεται σε 278, πλην των μουσουλμάνων κατοίκων της πόλεως και του χωριού Ρόκα, από τους οποίους με την αφαίρεση 250 στρατευμένων στον τακτικό στρατό, απομένουν για στράτευση 300, έτσι ώστε υπάρχουν για την κήρυξη σε περίπτωση πανστρατιάς, 3080 άντρες. Από αυτούς, στο φρούριο της πόλης μπορούν να στεγαστούν μόνο 500 άντρες, ενώ άλλοι 1500 μπορούν να κατασκηνώσουν στην περιοχή Μεγάλη Πόρτα του Πετροβουνίου. Επιπλέον κτίστηκε στρατώνας, όπου διαμένουν περισσότεροι από 4000 άντρες ενώ υπάρχουν και 14 χάνια που μπορούν να δεχτούν περίπου 3000 άντρες. Τέλος στην έκθεση αναφέρεται ότι στο φρούριο κατοικούν περίπου 30 οθωμανικές οικογένειες, προσέφευγαν δε σε αυτό, σε ανώμαλες περιστάσεις ακόμη περισσότερες, θα μπορούσε δε κατ' ανάγκη να χωρέσει 2000 ψυχές.

Σχετικά με τον μόνιμο πληθυσμό, φαίνεται πως η έκθεση είναι πιο ακριβής, καθώς συντάχθηκε από υπεύθυνη υπηρεσία που μπορούσε να έχει στη διάθεσή της όλες τις πληροφορίες που χρειάζονταν. Σύμφωνα με τους αριθμούς, ο πληθυσμός ήταν συνολικά 6.750, δηλαδή 5.250 χριστιανοί, 1050 μωαμεθανοί και 450 εβραίοι. Για τις στρατιωτικές δε δυνάμεις που παρέμεναν στην πόλη διαρκώς ή για κάποιο χρονικό διάστημα, μεγάλο ή μικρό, χρήσιμα στοιχεία είναι όσα δίνονται για τη δυνατότητα της παραμονής τους στο φρούριο και στα 14 χάνια της πόλης, (Σκουφάς, 1962).

Όσον αφορά μόνο τις στρατιωτικές δυνάμεις βρίσκουμε στοιχεία για το 1878, πριν την έναρξη της επανάστασης. Στην αναφορά του ελληνικού προξενείου Άρτας στις 8 Ιανουαρίου, αναφέρεται ότι «προ ολίγων ημερών» μερικοί Αρβανίτες «εκ των εσχάτως ελθόντων», τοποθέτησαν εμπρηστικές ύλες στα καταστήματα της κεντρικής αγοράς, ενώ σε άλλη, του ελληνικού προξενείου των Ιωαννίνων, στις 13 του ίδιου μήνα, αναφέρεται ότι 2 τάγματα έφυγαν από την Άρτα, ενώ πιστεύεται ότι τον Μάρτιο, με την έναρξη της επανάστασης, οι Τούρκοι διαθέτουν στη Μπότση 1000 άντρες, στη Σκουληκαριά 200, στη θέση Πλάτανος της Καταβόθρας – Ρετσιανών 1000 περίπου και ένα σώμα εφεδρικό στην Άρτα και ότι στις αρχές Μαΐου η στρατιωτική διοίκηση της πόλης συγκροτεί σώμα 1000 αντρών και το αποστέλλει στο Ραδοβίτσι (Καρατζένης, 1974). Είναι προφανές ότι το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων αυτών πρέπει να είχε προέλευση της Άρτα.

Αν και στην έκθεση αυτή ο αριθμός των κατοίκων της πόλης που αναφέρεται συμπίπτει με δυο μεταγενέστερες που ακολουθούν όσον αφορά το συνολικό αριθμό, εν τούτοις διαφέρει όσον αφορά τα ποσοστά κατανομής. Στην μία, του αμέσως επόμενου έτους υπολογίζονται τα δύο τρίτα χριστιανοί και το δέκατο ιουδαίοι, δηλαδή 5.332 και 800 αντίστοιχα, με το υπόλοιπο 868 να είναι οι μωαμεθανοί, παρόλο που δεν αναφέρονται, (Μηλιαράκης, 1878). Στην δεύτερη, δυο χρόνια

αργότερα, το 1880, οι χριστιανοί ανέρχονται σε 6.400, οι μωαμεθανοί σε 800 και σε ισάριθμους με αυτούς οι εβραίοι, (Κοκκίδης, 1880).

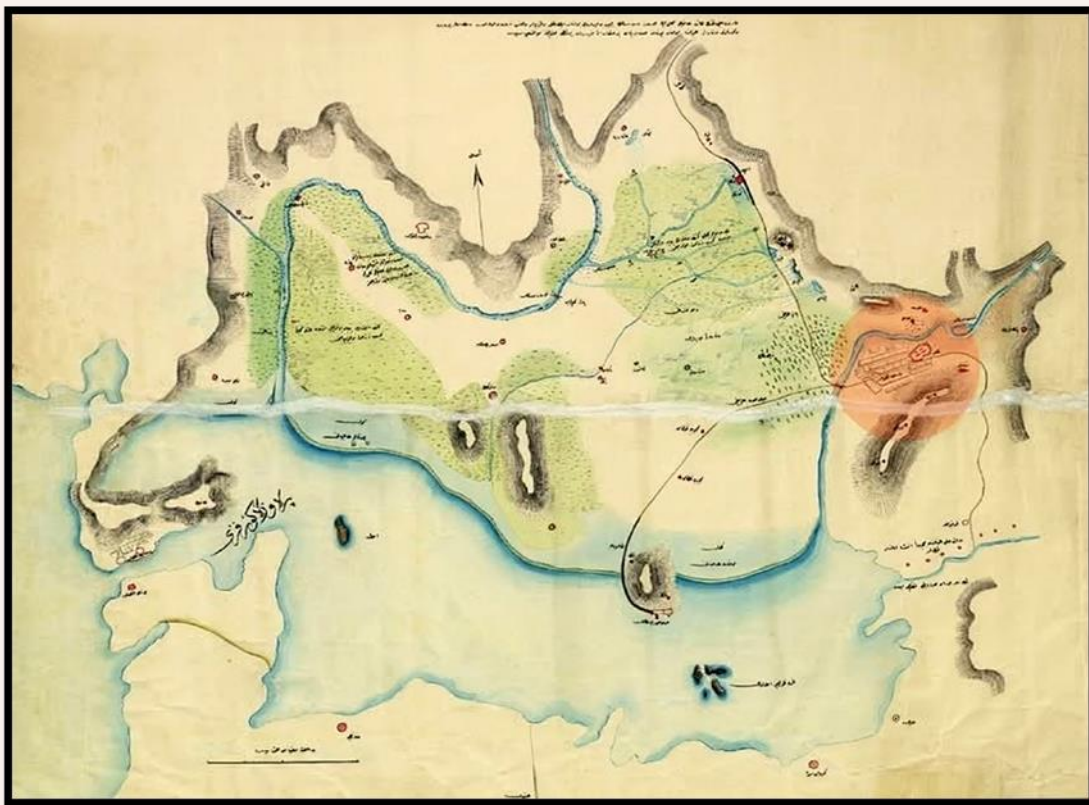

Η Άρτα και ο ποταμός Αραχθός. BERESFORD, George de la Poer, Captain. Twelve Sketches in double tinted Lithography of Scenes in Southern Albania, Λονδίνο, Day and Son, [1855]

Ο Σεραφείμ Βυζάντιος, 4 χρόνια αργότερα, το 1884, αναφέρει ότι η πόλη κατοικείτο ήδη από 800 περίπου χριστιανικές οικογένειες ελληνικής φυλής, 250 οθωμανικές και 150 ιουδαϊκές, στο σύνολο 1200 που αντιστοιχούν σε 6000 περίπου ψυχές. Η αναφορά αυτή παρουσιάζει διαφορές ως προς τις αμέσως τρεις προηγούμενες, όχι μόνο στο γενικό σύνολο αλλά και στους ειδικούς αριθμούς, προσεγγίζει δε την μία από τις δυο μαρτυρίες του Π. Αραβαντινού, δίνοντας μόνο διαφορετικό αριθμό ως προς τις ιουδαϊκές, αναγράφοντας 150 οικογένειες σε αντίθεση με τον αριθμό 160 που δίνει ο Αραβαντινός.

Κάποιες επιπλέον πτυχές του θέματος θίγουν οι αναφορές του ρωσικού υποπροξενείου Άρτας – Πρέβεζας προς το προξενείο Ιωαννίνων που αφορούν τις τελευταίες μέρες της τουρκοκρατίας στην περιοχή. Σύμφωνα με την υπ' αριθ, 42/22 Μαΐου 1881, αμέσως μόλις την προηγούμενη στάλθηκε τηλεγράφημα στον καϊμακάμη η ως την γέφυρα παραχώρηση της περιοχής, «*νύκτωρ σήμερον έφυγαν τα επίφοβα δύο τάγματα*» των Γκέκηδων. Στους δε Οθωμανούς που συσκέπτονταν τί να κάμουν, επικράτησε η άποψη να μείνουν προς το παρόν απομακρύνοντας μόνο τις οικογένειές τους, και τούτο άρχισαν μερικοί ξένοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί, ο δε καϊμακάμης, αν και ντόπιος, σκέπτεται να μείνει αποστέλλοντας προσεχώς την οικογένειά του και μερικούς συγγενείς στην Κωνσταντινούπολη. Κατά δε την υπ' αριθ. 42/21 Ιουνίου 1881, την προηγούμενη έφτασαν στην πόλη πολλά μέρη των

επιτροπών ευρωπαϊκής και ελληνικής, γενόμενα δεκτά με τις συνήθειες τιμές από την τοπική αρχή, ήτοι συνοδευόμενα από Κιρκάσιους και Σοβαρίδες, αφού τα προϋπάντησαν στο γεφύρι λόχος «τζανταρμάδων» του καϊμακάμη και μερικοί αξιωματικοί του στρατού. Παράλληλα όμως δεν έλειψαν τις μέρες αυτές, εκτός από πολεμοφόδια οι στρατιωτικές αρχές να ενισχύουν τις δυνάμεις τους, φέρνοντας «τάγμα στρατού» από την Πρέβεζα, (Ζαχαρίας, 1955).

Οθωμανικό σχέδιο της περιοχής της Άρτας. Το Κάστρο της πόλης στον πορτοκαλί κύκλο - Osmanlı Narda Kalesi Haritası (Arta, Yunanistan). Ottoman Imperial Archives

Εκτός λοιπόν από τα μέλη των τριών επιτροπών, ελληνικής, τουρκικής και ευρωπαϊκής, που έφτασαν στην πόλη για την οργάνωση και εποπτεία της μεταβίβασης της περιοχής της Άρτας από τη μια διοίκηση στην άλλη, σύμφωνα με τη συνθήκη παραχώρησης, οι παραπάνω αναφορές βεβαιώνουν τρία πληθυσμιακά στοιχεία : το πρώτο είναι η ύπαρξη δυο ταγμάτων από Γκέγκηδες, για τα οποία δεν δίνεται ούτε ο χρόνος εγκατάστασής τους στην πόλη, ούτε το ύψος της δύναμης. Το δεύτερο είναι ότι υπήρχε στην πόλη εκτός αυτών και τουρκικός στρατός άγνωστου αριθμού, το δε τρίτο είναι η μεταφορά τάγματος τακτικού στρατού από την Πρέβεζα για ενισχύσεις του υπάρχοντος μετά την αναχώρηση των δύο ταγμάτων Γκέγκηδων. Έλλειψη αριθμών παρατηρείται και στις δυο αναφορές του αυτού υποπροξενείου με αρ. 45 και 46, στις 24 Ιουνίου 1881, από τις οποίες η δεύτερη απευθύνεται στη ρωσική πρεσβεία της Αθήνας. Όπως αναφέρουν αποχώρησαν σήμερα τα οθωμανικά στρατεύματα και οι αρχές, ενώ «κατελήφθη η πόλις» από τον ελληνικό στρατό «εν πλήρει τάξη» σύμφωνα με τις αποφάσεις της επιτροπής.

Μια τελευταία μαρτυρία αυτής της περιόδου, εκτιμά τον αστικό πληθυσμό της Άρτας σε 8000 άτομα περίπου που κατανέμονταν , σύμφωνα με το Γάλλο πρόξενο Dozon , σε 5000 χριστιανούς (62%), 1900 μωαμεθανούς (24%) και 1.100 Εβραίους (14%), (Χιωτάκη, 1994).

Β' ΜΕΡΟΣ

Το Οθωμανικό στοιχείο στην πόλη της Άρτας πριν την απελευθέρωση

Κατά την έρευνά μου στο αρχείο του Υπουργείου των Εσωτερικών Γεωργίου Α', στα Κεντρικά Γραφεία των Γενικών Αρχείων του Κράτους, έπεσε στα χέρια μου ένας φάκελος προερχόμενος από την Νομαρχία Λάρισας, με τίτλο «*Αναφορά του Νομάρχη Λαρίσης περί μετανάστευσης οθωμανικών οικογενειών με συνημμένους πίνακες των Οθωμανών οικογενειών που κατοικούν, πριν από την κατάληψη, στην Άρτα*».

Η σχετική αλληλογραφία του Νομάρχη Λαρίσης περιλάμβανε και την αντίστοιχη αλληλογραφία που προέρχονταν από τη Νομαρχία Άρτης γι' αυτό το θέμα. Στο εύλογο ερώτημα που προκύπτει γιατί η συγκεκριμένη αλληλογραφία που αφορούσε τους Οθωμανούς της Άρτας εστάλη στο Υπουργείο Εσωτερικών μέσω Λαρίσης, πρέπει να πούμε ότι μέχρι το 1912, η Άρτα ήταν ένα απομακρυσμένο ελεύθερο κομμάτι της κεντρικής Ελλάδας, προσκολλημένο στη Λάρισα, αφού τα Ιωάννινα ελευθερώθηκαν το 1913. Επομένως προϊσταμένη διοικητική Αρχή για την περιοχή της Άρτας ήταν η Θεσσαλία, και μάλιστα η πρωτεύουσά της, η Λάρισα.

Τις καταστάσεις με τα ονόματα και τα στοιχεία των Οθωμανών που κατοικούσαν στην Άρτα πριν την απελευθέρωσή, τα συνόδευε το παρακάτω έγγραφο, απάντηση επί της υπ' αριθ. 28075 από 18 Δεκεμβρίου Π.Ε. διαταγής :

Περί των κατοικούντων εν Άρτη προ της καταλήψεως των νέων επαρχιών Οθωμανών

Εν Άρτη τη 13 Φεβρουαρίου 1885

Μόνον εν τη πόλει Άρτης και εις ουδέν άλλο μέρος του υπό την διοίκησίν μου Νομού κατώκουν Οθωμανοί οι ονομαστί αναφερόμενοι εν τω συνημμένω πίνακι τω υπό του Δημάρχου Άρτης συνταχθέντι μετά των δεουσών πληροφοριών.

Οι Οθωμανοί ούτοι μετά την προσάρτησιν μετηνάστευσαν άπαντες και κατώκησαν οικογενειακώς άλλοι μεν εις Πρέβεζαν, άλλοι εις Φιλιππιάδα και έτεροι εις Ιωάννινα και αλλαχού, ει και ουδείς, ενταύθα μένοντες, ηνόχλει αυτούς, εξ εναντίας μάλιστα καλά πληροφορούμαι και οι πολίται και αι αρχαί περιποιούντο αυτούς φιλικότατα, αλλά και δεν ήτο δυνατόν να μείνουν ενταύθα, και να ζήσουν εις το μέλλον εν ισότητι με τους λοιπούς κατοίκους χριστιανούς, ους προ μικρού εθεώρουν και είχαν υποτελείς και δυναμικώς εφέροντο προς αυτούς εξασκούντες επ' αυτών άνευ λογοδοσίας πάσαν πίεσιν κτλ. εάν δε εις ταύτα πάντα προσθέσει τις την αμάθειαν των Οθωμανών, την έλλειψιν ανατροφής εξευγενισμένης και χρηστών ηθών, και την θρησκευτικήν δεισιδαιμονίαν την εις τας καρδίας των ριζοβολήσασαν ιδέαν της κατακτητικής υπεροχής παντός μη οθωμανού, αλλά κατοικούντος εν τη αυτή πόλει, ευρίσκει

αλανθάζως τα αίτια τα οποία ηγάγκασαν αυτούς να μεταναστεύσωσιν ανεπιστρεπτί οικογενειακώς εντεύθεν.

Ταύτα εν συνόψει επί της απαντημένης επισημειωτικής διαταγής .

Ευπειθέστατος

Ο Νομάρχης

ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
5548 188

Αριθ. 459

Προς τὸν ἐπί τῶν ἐσωτερικῶν
Ἑσωτερικῶν.

Ἐπὶ τῆς ἐπὶ ἀριθ. 28075 ἀπὸ 18 Δεβρίου
π.ε. διαταγῆς ἐπὶ ἐπὶ τῶν
Ἐπὶ Ἁρτῆς τῆς 13 Σεβρουαρίου 1885

Περὶ τῶν καλαμοῦντων
ἐν Ἁρτῆ ἀπὸ τῆς καλαμῆ-
νης τῶν τῶν ἐπὶ τῶν
Ὀδαμανῶν.

Μόνον ἐν τῇ πόλει Ἁρτῆς καὶ ἐπὶ τῶν
δὲν ἄλλο μέρος τοῦ ἐπὶ τῆς διαίτησιν
μον Ἄρτου καλαμοῦντων Ὀδαμανῶν δι' ὅτι
μαρὶ ἀναγερόμενα ἐν τῶν συνημμένων
σὺν αὐτῇ τῷ ἐπὶ τοῦ Δημάρχου Ἁρτῆς
σὺν λαχθέντι μετὰ τῶν δόσαντων ἀποφορῶν.

Οἱ Ὀδαμανῶν οὗτοι μετὰ τῆς ἐπὶ τῶν
ἑκαστῶν μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἀδελφῶν καὶ
κατωτέρων ἀδελφῶν καὶ ἀδελφῶν
μὲν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν
καὶ ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν
ἀ καὶ οὐδὲν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν
ράσαν τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν
μαρὶ καὶ ἀποφορῶν καὶ οὐδὲν
ἄλλο ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν
ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν
τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν
τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν

ἀρχιὰ
ὁ ἀρχιὰς
m

Ἰ. Α. Α.

Η πρώτη σελίδα του εγγράφου του Νομάρχη Ἀρτῆς που ἐστάλη στο Ὑπουργεῖο των Ἐσωτερικῶν.

Το έγγραφο συνοδεύεται με αναλυτική κατάσταση των Οθωμανών της Άρτας, με τα παρακάτω στοιχεία :

1. Τον αύξοντα αριθμό των οικογενειών,
2. Το ονοματεπώνυμο του οικογενειάρχη,
3. Τον αριθμό των ψυχών (μελών) της κάθε οικογένειας,
4. Το είδος ακινήτων και κτημάτων της κάθε οικογένειας μέσα στην πόλη της Άρτας καθώς και λεπτομέρειες για όσα εκποιήθηκαν ή κατέχονται ακόμη από τους ιδιοκτήτες τους,
5. Το είδος των ακινήτων ή κτημάτων της κάθε οικογένειας που βρίσκονται πέρα από τη Γέφυρα του Αράχθου, στο Οθωμανικό, και τέλος
6. Πότε αναχώρησαν από την πόλη.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που δίνεται επίσης στους πίνακες αυτούς είναι το όνομα των Αρτινών αγοραστών αρκετών από τις Οθωμανικές κατοικίες. [Με βάση αυτά, περαιτέρω έρευνα στο Υποθηκοφυλακείο Άρτης, θα μπορέσει ίσως να δώσει τη δυνατότητα στον ερευνητή να προσδιορίσει επακριβώς τη θέση των οθωμανικών κατοικιών μέσα στον ιστό της πόλης].

Πίναξ εμφανίζον οσάς οικιακίας οθωμανικαί κατ' αριθμ. εν τη πόλι Άρτας, και ένα αριθμ. ψυχών αείοντες
είαση, ημίαι' υπό αείοντες οθωμανικαί αυτών, μετά διαφόρων ημερομηνιών.

Αριθμ. οικιακίας	Ονοματεπώνυμο οικογενειάρχη	Αριθμός ψυχών οικιακίας	Είδος ακινήτων κτημάτων εντός πόλεως	Είδος ακινήτων κτημάτων πέρα από Γέφυρα Αράχθου	Πότε αναχώρησαν από την πόλη
1	Σειμ' έρβήσης	9	75 οικίας υπό τούτο 1/2 μαρμαριών " " 1 οικίας " " 2 γράμματα " "	1/2 μαρμαριών 1/2 " " 1 " " 1 " "	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί 1/2 " " 1 " " 1 " "
2	Ζεφ' Μουδus	4	3 οικίας υπό τούτο 1/2 μαρμαριών Μπαρξή πίνα, υπό τούτο μαρμαριών	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί 1/2 " " οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί 1/2 " " οθωμανικαί
3	Βιζ' Μουδus	5	2 οικίας οθωμανικαί εντός πόλεως	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί
4	Σίχus Ζηγ'η	4	2 οικίας 2 οικίαιδα 1 γράμματι 1 υπέον 1 γράμματι	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί 1/2 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί 1/2 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί
5	Σεραίμ Μουδus	4	1 οικία οθωμανικαί εντός πόλεως	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί
6	Αχμετάιus Σίχus	5	1 οικία οθωμανικαί εντός πόλεως 1 οικία υπό τούτο μαρμαριών 1 χάνιον οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί 1/2 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί 1/2 " " οθωμανικαί 1 " " οθωμανικαί
7	Αχμ'η Άχ'η Αιμάρας	3	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί	1/2 μαρμαριών οθωμανικαί
		34			

Η πρώτη σελίδα του καταλόγου των μετοικησάντων εξ Άρτης Οθωμανών λίγο πριν την απελευθέρωση.

Πίναξ εμφαίνων πώς από τις παραμύθους κατοικούσας εν Άρτη Οθωμανίας οικογένειας, πώς ιδιοκτησίας αυτών κληρ. ενπαχθείς παρὰ τὴν νῦν ἀριθ. 28075 π.ε. διαταγῆς του Υπουργείου ἐστὶ ἐξωτερικῆς.

Πίναξ εμφαίνων πόσας οικογενείας οθωμανικαί κατοικοῦν εν τη πόλει Άρτης και τίνα αριθμόν ψυχῶν αποτελεί εκάστη, ως και την ακίνητην περιουσίαν αυτών μετά διαφόρων λεπτομερειῶν.

Α/Α	Όνοματεπώνυμο Οικογένειας	Αριθμός ψυχῶν εκάστης οικογέν.	Είδος ακινήτων, κτημάτων εκάστης οικογένειας εντός της πόλεως Άρτης και αυτὰ εξεποιήθησαν ἢ κατέχονται εισέτι εξ αυτής	Είδος ακινήτων, κτημάτων εκάστης οικογενείας, ευρισκομένων πέραν της Γεφύρας Αράχθου εις το Οθωμανικόν	Πότε ανεχώρησαν εκ της πόλεως Άρτης
1	Ρειμή Εφφένδης	9	3 οικίας υπό την κυριότητά του ½ μαγαζείον 1 οικίαν 2 εργαστήρια	1 τσιφλίκιον ονομαζόμενον Νεοχώριον εξ 150 οικογενειῶν χριστιανῶν 1 περιβόλιον εκ λεπτοκαρῶν	Ολίγον πριν της καταλήψεως
2	Τζελάλ Μπέης	4	3 οικίας υπό την κυριότητά του ¼ τσιφλικίου Μεγάρχης εις τον Δήμον Πέτα	1/2 τσιφλικίου που ονομάζεται Γραμμενίτσα & ½ τσιφλικίου που ονομάζεται Ζαβάκα	“
3	Ριφάτ Μπέης	5	2 οικίας πωληθείσας εις Σώμον & εις Μιάμην	Μηδέν	“
4	Σέχης Τζιλάλ	4	2 οικίας	1 τσιφλίκι που	“

			2 οικόπεδα 1 εργαστήριο 1 κήπο 1 ελαιοτόπιον (άπαντα ταύτα υπό την άμεσον κυριότητά του ως αντιπρόσωπος του Οθωμανικού βακουφιού Σουλεϊμάν Αγά)	ονομάζεται Βίγλα με 20 οικογένειες 1 τζιφλίκι που ονομάζεται Στρογγυλή με 20 οικογένειες 2 ελαιοτόπια	
5	Ιβραΐμ Μπακάλης	4	1 οικίαν πωληθείσαν εις Παππακώσταν	Μηδέν	“
6	Αχμετάκης Σίφης	5	1 οικίαν πωληθείσαν 1 οικίαν υπό την κυριότητά του 1 Χάνιον ωσαύτως	Μηδέν	“
7	Αχμέτ Αλή Λιμάρας	3	Μηδέν	Μηδέν	“
8	Σαμίτ Τσιμπουκτούς	4	Μηδέν	Μηδέν	“
9	Χασάν Σαρής	2	2 οικίας υπό την κυριότητά του	1 μπάσιναν εις Κιρκιζάταις	“
10	Αχμέτ Κάλιος	2	3 οικίας υπό την κυριότητά του	Μηδέν	Μένει ενίοτε ενταύθα
11	Αδελφοί Σουλιμάν Κουτζίλα	6	1 οικίαν υπό την κυριότητά τους		Ολίγον προ της καταλήψεως
12	Χούσο Πετσέτης	1	1 οικίαν πωλ. εις Β. Κυρίτσην	Μηδέν	“

13	Ιζίζ Μπέης	5	1 οικίαν πωλ. εις Γ. Αναλογίδην 1 οικίαν πωλ. εις Ι. Μιγιονή $\frac{1}{4}$ αλευρομύλου πωλ. εις Α. Οικονόμου	2 περιβόλια εκ λεπτοκαρύων υπό την κυριότητά του	“
14	Αμπετίν Σελήμ Μπέης	4	1 οικίαν πωλ. εις Αναγ. Παππά 1 οικία εντός του φρουρίου πωληθέντος του υλικού μόνο παρ' αυτού	$\frac{1}{4}$ του τζιοφλικιού που ονομάζεται Ρουμπά εξ 20 οικογενειών	“
15	Μουσταφά Τράμπαλης	2	Μηδέν	Μηδέν	“
16	Μπέης Ντουλάς	2	1 οικίαν πωλ. εις Βλάχου	Μηδέν	“
17	Αχμέτ Μπαλακατσίνας	4	1 οικίαν πωλ. εις Ζήκον Μπόζιον	Μηδέν	“
18	Σαδεδίν Κούδας	3	1 οικίαν πωλ. εις Ζαγορίσιον	Μηδέν	“
19	Νετζέπ Εφφένδης	3	1 οικίαν υπό την κυριότητά του 1 οικόπεδον πωλ. εις Δ. Νταβατζήν	1 περιβόλιον εκ λεπτοκαρύων	“
20	Τζειμή Κουρκοτάς	6	1 οικίαν πωλ. εις Ι. Σέρην 1 οικίαν απώλητον	1 περιβόλι εκ λεπτοκαρύων 2 μπάσινας εις Κακόβατον	“
21	Ιβραίμ Αγάς	4	1 οικίαν πωλ.	Μηδέν	“

			εις Μ. Ναούμ		
22	Αρίφ Σκεδέρμπεης	2	1 οικίαν πωλ. εις Ρίναν Φιδάν	Μηδέν	“
23	Γεμουρλάι Αγάς	3	Μηδέν	Μηδέν	“
24	Νταντάνιας	2	1 οικίαν πωλ. εις Δ. Μπαμπάν 2 οικίας υπό την κυριότητά του	1 περιβόλι εκ λεπτοκαρύων	“
25	Οσμάν Σαρής	7	1 οικίαν πωλ. εις Κ. Παπαγιαννάκην	Μηδέν	“
26	Ομάρ Ταχέλης	4	1 οικίαν πωλ. εις Κ. Κατσαούνον	Μηδέν	“
27	Αλής Κερκενέλης	3	1 οικίαν πωλ. εις Ν. Γερούκην	Μηδέν	“
28	Δερβής Μπακάλης	2	1 οικίαν πωληθείσαν εις Δ. Ράγγον	Μηδέν	“
29	Σερής Εφφένδης	1	1 λουτρό υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
30	Σαντίκ Εφφένδης	4	1 οικία υπό την κυριότητά του 1 μάνδρα ωσαύτως	1 τζιφλίκιον ονομαζόμενον Κανεσούς εξ 80 οικογενειών & 2 ελαιοτόπια	“
31	Αχμέτ Μπέη Χούσος	1	1 οικίαν απόλητον 1 οικίαν πωλ. εις Δ. Ράγγον 1 οικίαν απόλητον ½ αλευρόμυλον απόλητον	1 άμπελον 1 ελαιοτόπιον	Έμεινε μετά την κατάληψιν ενταύθα και ασθενήσας ενταύθα τον μετέφεραν εις οθωμανικόν εις το πέραν του

					οθωμανικού χωρίον Κωστακιούς και απεβίωσεν προ ενός έτους ολίγον προ καταλήψεως.
32	Μουσταφά Αλίμπαγας	5	1 οικίαν πωλ. εις Α. Λαλάκον 1 οικίαν πωλ. εις Χ. Τζαγιάννην	Μηδέν	Ολίγον πριν της καταλήψεως
33	Αντέμ Μπέης	6	1 οικίαν πωλ. εις Β. Ρέγκον	Μηδέν	“
34	Χαιρή Κολιομπούρτης	5	1 οικίαν πωλ. εις Δ. Οικονόμου	1 μπαχτσέ (περιβόλιον)	“
35	Μασίτ Εφφένδης	1	1 οικίαν πωλ. εις Γ. Χουλιάραν	Έκταση γης καλλιεργούμενην	“
36	Αχμέτ Καραμπρούνης	5	1 οικίαν πωλ. εις Αικ. Χέλιαν	Μηδέν	“
37	Αλή Λιπάλιας	4	1 οικίαν πωλ. εις Ιωάννην Κασίμην	Μηδέν	“
38	Μαχμούτ Πλάκας	5	1 οικίαν	Μηδέν	“
39	Αβδούλα Τζέλιος	2	6 οικίας άπασας υπό την κυριότητά του	1 μπάσιναν εις χωρίον Ρόκα 1 πορτοκαλεώνα	“
40	Ντούλη Καραμπέλας	1	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
41	Κιαμίλ Αλή Εφφένδης	2	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	1 πορτοκαλεώνα	“

			1 οικίαν εντός του φρουρίου πωληθέντος του υλικού		
42	Υιοί Χαιρλά Εφφένδη	4	1 οικίαν υπό την κυριότητά των	2 πορτοκαλεώνας	“
43	Ιβραίμ Χαντζίκος	5	1 οικίαν πωλ. εις Ι. Μπιλτζήν 2 εργαστήρια υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
44	Μούρης Μπαρμπάρης	4	1 οικίαν πωλ. εις Μ. Ρήγαν 1 οικίαν πωλ. εις Θ. Σουφλιέρον 1 οικίαν πωλ. εις Αικ. Τάμα	1 ελαιοτόπιον	“
45	Ριτζέπ Σουφαρής	2	1 οικίαν πωλ. εις Β. Λιμούρην	Μηδέν	“
46	Εδνάν Σουφαρής	4	1 οικίαν πωλ. εις Κ. Πετανίτην	Μηδέν	“
47	Σουλειμάν Τσαούσης	4	1 οικίαν πωλ. εις Νάσον Κατσάνον	Μηδέν	“
48	Αλή Μαχμούτης	5	1 οικίαν πωλ. εις Κράψην	Μηδέν	“
49	Αβδουλά Νούραγας	3	1 οικίαν πωλ εις Βασιλική Ν. Στέφου 1 οικίαν πωλ. εις Δ. Πεκλαρίδη	Μηδέν	“
50	Μπαιράμ	3	1 οικίαν πωλ.	Μηδέν	“

	Γινιώτης		εις Χρήστον Κοτσάκη		
51	Χαμήτ Αγάς	1	1 οικίαν πωλ. εις ίδιον (Κοτσάκη)	Μηδέν	“
52	Σαμέτ Τσιμποκτάς	1	1 οικίαν πωλ. εις Ζάγκλην	Μηδέν	“
53	Ισούφ Εφφένδης	5	1 οικίαν πωλ. εις ίδιον(Ζάγκλην)	Μηδέν	“
54	Τασίνος Ντούρινας	6	1 οικίαν πωλ. εις Β. Περούλην	Μηδέν	“
55	Μούλος Μουλά Οσμάν	3	1 οικίαν πωλ. εις Αν. Τσαραδήμον	2 περιβόλια με λεπτοκάρυα	“
56	Σαδήκ Εφφέντης	6	1 οικίαν πωλ εις Σταύρον Ζώνα	1 πορτοκαλεώνα	
57	Λιέτκος Αβδουλά Εφφέντης	3	1 οικίαν πωλ. εις Χρ. Σινδώρη 1 οικίαν πωλ. εις Τσιτσιμπρίκον 1 οικία πωλ. εις Ζάγκλην	1 μπάσιναν εις Κεραμάτας πωλ. μετά την κατάληψιν εις Κ. Καραπάνον	“
58	Μουφτή Εφφένδης	5	1 οικίαν πωλ. εις Τάχον 1 οικίαν υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
59	Χούσος Χάνης	3	1 οικίαν πωλ. εις Δ. Ζαρμακούτην 1 οικίαν πωλ. εις Α. Πετανίτην	Μηδέν	“

			1 οικίαν υπό την κυριότητά του		
60	Σαήτ Λιάκης	3	1 οικίαν πολ. εις Δ. Ζαρμακούτην	Μηδέν	“
61	Μουρταζά Λιμνοχόβας	8	4 οικίας υπό την κυριότητά του 1 αποθήκην ωσαύτως 1 οικόπεδο επίσης	1 πορτοκαλεώνα	“
62	Αχμέτ Καραμπέλας	6	1 οικίαν πολ. εις Χαρ. Ρίζον	Μηδέν	“
63	Σελήμ Αγάς	3	1 οικίαν πολ. εις Μ. Ζάγκλην 1 οικίαν πολ. εις Δ. Μπαικούσην 1 οικίαν εντός φρουρίου πουλ. του υλικού	Μηδέν	“
64	Μεχμέτ Αγάς	1	1 οικίαν πολ. εις Ι. Βάγαν	1 πορτοκαλεώνα	“
65	Σιαμέτ Τζεληχίτος	3	1 οικίαν πολ. εις Γιαννούλην Τσιμπούκη	Μηδέν	“
66	Αβδούλ Χόντζας	6	1 οικίαν πολ. εις Γ. Τσάκαλον	Μηδέν	“
67	Αχμέτ Καμπάρης	6	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
68	Μέτκος Σαρής	1	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	1 περιβόλιον εκ λεπτοκαρύων	“

69	Οσμάν Καπετάνος	2	1 οικίαν εις την κυριότητά του	Μηδέν	“
70	Μουσταφά Χατζή Εφφένδης	3	1 οικίαν πωλ. εις Αλ. Μουρούζην	Μηδέν	“
71	Αχμέτ Ρουσδή	4	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
72	Ιβραίμ Εφφένδη Μαχμούταγας	7	1 οικίαν υπό την κυριότητά του 1 οικίαν 2 εργαστήρια ½ μαγαζείον 1 οικίαν πωλ. εις Ρίναν Γιαννιώτισσα 1 οικίαν πωλ. εις Μ. Τουβανέσιον & 2 εργαστήρια πωλ. εις Ι. Αγαθή	1 περιβόλιον εκ λεπτοκαρύων	“
73	Κάλιος Μπαρμπάρης	3	1 οικίαν πωλ. εις Β. Τζαβλιάν	Μηδέν	“
74	Οσμάν Μπαρμπάρης	4	1 οικίαν πωλ. εις Θ. Πατσαλιάν	1 περιβόλιον εκ λεπτοκαρύων	“
75	Ζουλιφκάρ Εφφένδης	6	1 οικίαν πωλ. εις Ι. Χρηστογεώργον 1 οικία πωλ. εις Χρ. Λύκον	1 τζιφλίκιον ονομαζόμενον Ράχη, έχον 70 οικογενείας ½ τσιφλικιού ονομ. Μαρίσκα	“

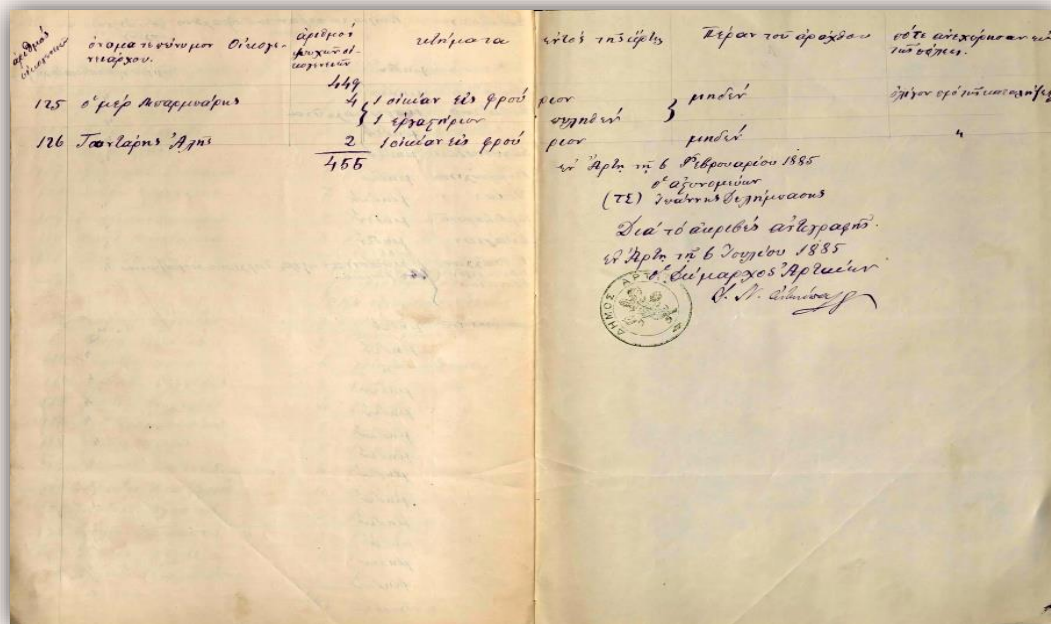
			1 οικίαν πωλ. εις Γιάν Παππάν 1 οικία πωλ. εις Καρατζούλαν 3 εργαστήρια υπό την κυριότητά του	& $\frac{1}{4}$ τσιφλικιού Κακόβατος	
76	Γαμβρός Μούτζου	2	1 οικίαν πωλ. εις Τσαμπού	Μηδέν	“
77	Εμίν Αζέπαγας	2	1 οικίαν υπό την κυριότητά του 1 εργαστήριο πωλ. εις Θ. Μπαγιάκαν 1 πορτοκαλεώνα πωλ. εις Ιακώβ Μιγιονή	1 πορτοκαλεώνα	“
78	Δερβή Αζέπαγας	2	Μηδέν	Μηδέν	“
79	Αλής Γαμβρός Δερβής Αζέπαγα	4	Μηδέν	Μηδέν	“
80	Φούλος Λιολά Εφφένδης	1	1 οικίαν πωλ. εις Σ. Λεκατσάν	Μηδέν	“
81	Φερέτ Αλή Αγάς	6	1 οικίαν πωλ. εις Κ. Κορούκλην 1 πορτοκαλεώνα απούλητον	1 μπάσιναν	“
82	Χαιρή Χακή Εφφένδης	5	1 οικίαν πωλ. εις Κ. Βάλλαν	Μηδέν	“
83	Αλή Σέλας	5	1 οικίαν πωλ.	Μηδέν	“

			εις Ισαάκ Μιγιονή		
84	Σαδίκ Μεζένης	1	1 οικία πολ. εις Ν. Μπιτζίη	Μηδέν	“
85	Μεχμέτ Αλή Αγάς	2	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
86	Δερβισάκινα	3	1 οικίαν απόλητον	Μηδέν	“
87	Μουσά Μερμούχας	2	1 οικίαν απόλητον	Μηδέν	“
88	Αλή Γιωργιάς	2	1 οικίαν απόλητον & 1 οικόπεδον ωσαύτως	Γαίας καλλιεργούμενας εκ 5 οικογενειών	“
89	Μπακήρ Μπαρμνάρης	3	1 οικίαν πολ. εις Κ. Παπαρίζον	Μηδέν	“
90	Σουλειμάν Λιπακάλης	2	1 οικίαν πολ. εις Μ. Μπατίνον	Μηδέν	“
91	Μουσταφά Κρητικός	3	1 οικίαν πολ. εις Γαμβρόν Δημάκου 1 οικίαν πολ. εις Γεώργιον Μουσλού	Μηδέν	“
92	Οσμάν Μουζακλής	2	1 οικίαν πολ. εις Γ. Βλάχον	Μηδέν	“
93	Χασάν Εφφένδης	3	1 οικίαν πολ. εις Α. Πίσπερην	Μηδέν	“
94	Δερβίς Χόντζιας	3	1 οικίαν πολ. εις Θ. Γρούμπαν	Μηδέν	“
95	Ομέρ Πουτάνας	6	1 οικίαν πολ. εις Ηλίαν	Μηδέν	“

			Παπασπύρον		
96	Χαντζίκος Μπαρμπάρης	2	1 οικίαν πωλ. εις Δ. Χαντζισάμον 1 οικίαν πωλ. εις Χιβιάδην	Μηδέν	“
97	Μουσαΐ Φάμος	2	1 οικίαν πωλ. εις Θεόδ. Πατλιάν	Μηδέν	“
98	Ιμάμης	2	1 οικίαν πωλ. εις Δέτσικαν	Μηδέν	“
99	Μουσταφά Μούτσος	3	1 οικίαν πωλ. εις Β. Γαμάνην	Μηδέν	“
100	Ταήρ Ρέσος	4	1 οικίαν πωληθείσαν	Μηδέν	“
101	Σαμπάν Αράπης	1	1 οικίαν απόλητον	Μηδέν	“
102	Αισήκου Χατζήκος	2	1 οικίαν πωληθείσαν	Μηδέν	“
103	Οσμάν Βογένας	8	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
104	Λαμπή Εφφέντης	6	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	1 πορτοκαλεώνα	“
105	Ειμήν Σαρρής	3	1 οικίαν υπό την κυριότητά του	Μηδέν	“
106	Μπαν.....	1	1 οικίαν πωλ. εις Δ. Καλυβιώτην	Μηδέν	“
107	Φερχάλ Σουφαρής	5	1 οικίαν πωλ. εις Γεωργούλεναν	Μηδέν	“
108	Σούφη Κοσαχίλης	7	1 οικία πωληθείσαν εις	Μηδέν	“

			ιδίαν (Γεωργούλεναν)		
109	Σουλειμάν Σουφαρής	5	1 οικίαν πωληθεισαν εις Γαμβρόν Πρασά	Μηδέν	“
110	Αχμέτ Μουχτάραγας	3	1 οικίαν πωλ. εις Σκούγιαν	Μηδέν	“
111	Αλή Τζ.....	2	1 οικία πωλ. εις Κ. Βάλλαν 1 οικίαν πωλ. εις Κ. Παπαρίζον 1 εργαστήριον υπό την κυριότητά του 1 εργαστήριον ωσαύτως	1 μπάσιναν $\frac{1}{4}$ τζιφλικίου ονομαζ. Ρουμπά	“
112	Χαβούζ Εφφέντης	7	1 οικίαν εντός του φρουρίου πωληθέντων των υλικών μόνον	Μηδέν	“
113	Καδρή Εφφέντης	3	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
114	Χατζή Χασάν	4	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
115	Σουδή Εφφέντης	7	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
116	Λιαδέρ Τουφεκτσής	4	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
117	Αλή Σαμπανάκης	1	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
118	Κάσο Τερζής	5	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
119	Χασάν Λιάκος	4	1 οικίαν	Μηδέν	“

			ωσαύτως		
120	Ιβραΐμ Πρατζιλιάς	4	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
121	Τσάνσο Αλμπάνης	3	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
122	Βελή Αμπάρης	3	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
123	Μάτου Ρόσσοσ	4	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
124	Αχμέτ Τσαρλατάνος	5	1 οικίαν ωσαύτως	Μηδέν	“
125	Ομέρ Μπαρμπάρης	4	1 οικίαν εις φρούριον 1 εργαστήριον πωληθέν	Μηδέν	“
126	Τουντάρης Αλής	2	1 οικίαν εις φρούριον	Μηδέν	“

Η τελευταία σελίδα του καταλόγου των μετοικησάντων εξ Άρτης Οθωμανών με την ημερομηνία, την υπογραφή του Δημάρχου Δ. Αντωνόπουλου και τη σφραγίδα του Δήμου Αρταίων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα το οθωμανικό στοιχείο στην Άρτα πριν την κατάληψη της πόλης, καταγράφεται ως εξής :

Οικογένειες	126
Ψυχές (άτομα)	455
Οικίες	165
Οικίες που πουλήθηκαν σε Αρτινούς	91
Οικίες εντός του φρουρίου	17
Εργαστήρια	16
Μαγαζιά	2
Αλευρόμυλοι	2
Οικόπεδα	5
Λουτρά	1
Χάνια	1
Κήποι	1
Πορτοκαλεώνες	9
Περιβόλια με λεπτοκάρνα	11
Αμπελώνες	1
Ελαιοτόπια	6
Τσιφλίκια	12
Μπάσινες (μπάσταινες)	7
Περιβόλια	1
Εκτάσεις γης καλλιεργούμενης	2

Όλα τα παραπάνω στοιχεία μας δίνουν τη δυνατότητα να συνθέσουμε μια εικόνα σχετικά με το κοινωνικό, περιουσιακό και επαγγελματικό - οικονομικό προφίλ των Οθωμανών κατοίκων της Άρτας :

1. Είναι προφανές από τον παραπάνω κατάλογο ότι ο αριθμός των οθωμανικών οικογενειών που κατοικούσαν στην Άρτα πριν την απελευθέρωση (126 τον αριθμό) υπολείπεται κατά πολύ του αριθμού που καταγράφει την ίδια εποχή ο Σεραφείμ Βυζάντιος (250 οικογένειες), όντας ο μισός. Αντίστοιχα, κατά πολύ μικρότερος είναι και ο αριθμός των Οθωμανών (σύνολο μόλις 455), αντί του αριθμού των 1202 που μας δίνουν οι 250 οικογένειες πολλαπλασιαζόμενες με συντελεστή 4,81. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο επίσης είναι και ο αριθμός των μελών κάθε οικογένειας που κατά μέσο όρο έχουν 2, 3 ή 4 μέλη. Πιο αναλυτικά ο αριθμός των μελών των οικογενειών είναι :
 - Οικογένειες με 1 μέλος : 14
 - Οικογένειες με 2 μέλη : 25
 - Οικογένειες με 3 μέλη : 26
 - Οικογένειες με 4 μέλη : 24
 - Οικογένειες με 5 μέλη : 17
 - Οικογένειες με 6 μέλη : 12
 - Οικογένειες με 7 μέλη : 5
 - Οικογένειες με 8 μέλη : 2
 - Οικογένειες με 9 μέλη : 1

2. Ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν και για την περιουσιακή κατάσταση των Οθωμανών. Όλοι, εκτός από 5, διαθέτουν δική τους κατοικία. Από τους υπόλοιπους, η πλειονότητα, (96), διαθέτουν 1 οικία, δεκατρείς διαθέτουν 2 οικίες, επτά διαθέτουν 3, τέσσερις διαθέτουν 4 και ένας διαθέτει 6 οικίες.
Σε σύνολο 164 κατοικιών, οι 91 πουλήθηκαν σε Αρτινούς, 17 βρίσκονταν εντός του Κάστρου και όλες σχεδόν κατεδαφίστηκαν και πουλήθηκαν ως υλικά οικοδομής, 6 πουλήθηκαν χωρίς να αναγράφεται ο αγοραστής ενώ οι υπόλοιπες παρέμειναν στην κυριότητα των ιδιοκτητών τους και μάλλον πουλήθηκαν αργότερα. Όσο δε αφορά την παραμονή τους στην πόλη μετά την «κατάληψιν», όλοι μετοίκησαν στην Πρέβεζα, Φιλιπιάδα και Γιάννενα εκτός από 2: τον Αχμέτ Κάλιο, που ενίοτε διαμένει στην πόλη (τουλάχιστον μέχρι το 1895) και τον Αχμέτ Μπέη Χούσο που *«.....έμεινε μετά την κατάληψιν ενταύθα και ασθενήσας ενταύθα τον μετέφεραν εις οθωμανικόν εις το πέραν του οθωμανικού χωρίον Κωστακιούς και απεβίωσεν προ ενός έτους»*.
3. Όσο αφορά την περιουσιακή κατάσταση των Οθωμανών της Άρτας, σε γη, παρατηρούμε ότι μόνο 7 εξ αυτών είναι κάτοχοι τσιφλικιών ή μέρους εξ αυτών, στις περιοχές Νεοχώρι (με 150 χριστιανικές οικογένειες), Γραμμενίτσα, Ζαβάκα, Βίγλα (με 20 χριστιανικές οικογένειες), Στρογγυλή (με 20 χριστιανικές οικογένειες) – πρόκειται για το βακούφι του Σουλειμάν Αγά -, Ρουμπά (με 20 χριστιανικές οικογένειες), Κανεσσούς (με 80 χριστιανικές οικογένειες), Ράχη (με 70 χριστιανικές οικογένειες), Μαρίσκα, Κακόβατο και Μεγάρχη.
Επιπλέον 6 από αυτούς διαθέτουν μπάσταινες σε Κιρκιζάτες, Κακόβατο, Ρόκα και Κεραμάτες (που αγοράστηκε από τον Κ. Καραπάνο) και άλλες περιοχές που δεν κατονομάζονται. [Ο όρος «Μπάσταινα» προέρχεται από τον σλάβικο όρο «baština», που σημαίνει : «τόση γη όση μπορεί να οργώσει ένα ζευγάρι βόδια – μαζί με την καλύβα, τον στάβλο και τον αχυρώνα- και η κληρονομιά αυτής της γης»]. Οι περισσότεροι Οθωμανοί όμως δεν διαθέτουν ακίνητη περιουσία σε γη.
Ανάμεσα στις ελάχιστες καλλιέργειες τους σε σχέση με την έκταση της περιοχής και του κάμπου της Άρτας κυριαρχούν εκείνες των φουντουκιών (λεπτοκάρυα), 11 τον αριθμό, και των πορτοκαλιών (9), ακολουθούν δε τα λιοτόπια (6) και μόνο 1 αμπέλι και 1 κήπος.
4. Όσον αφορά την επαγγελματική δραστηριότητα των Οθωμανών της Άρτας, αυτή είναι σχεδόν μηδαμινή σε μια πόλη που σύμφωνα με τις περισσότερες μαρτυρίες είχε κομβική θέση στην περιοχή καθώς *«.....αυτή συνδεόταν με το ρόλο της ως κέντρου εμπορίας των εγχώριων προϊόντων και ως κέντρου διαμετακομιστικού εμπορίου, αποθήκευσης και διανομής των προϊόντων που έρχονταν από το εξωτερικό..... και όλο σχεδόν το σύνολο των εμπορικών δραστηριοτήτων του καζά διεξαγόταν στην αγορά της»*, (Χιωτάκη, 1994). Η επαγγελματική δραστηριότητα των Οθωμανών συνίσταται μόνο σε 16 εργαστήρια, ένα ποσοστό σε 2 αλευρόμυλους της περιοχής, 2 μαγαζιά, 1 λουτρό και 1 χάνι.

Εύλογα λοιπόν αναρωτιέται κανείς πώς βιοπορίζονταν οι οικογένειες αυτές. Μια απάντηση που θα μπορούσε να δοθεί στο ερώτημα αυτό είναι πως ένα μεγάλο μέρος του Οθωμανών συντηρούνταν από τους πόρους των 5 οθωμανικών βακουφίων που υπήρχαν στην Άρτα. «.....Οι δραστηριότητες που υποστηρίζονταν από τα βακούφια της Άρτας ήταν :

- *Θρησκευτικές: ίδρυση και συντήρηση τζαμιών, τεκκέδων, ζαβιγιέδων κλπ., πληρωμή μισθών σε θρησκευτικούς λειτουργούς.*
- *Εκπαιδευτικές: ίδρυση και συντήρηση σχολείων, μεντρεσέδων, πληρωμή μισθών σε εκπαιδευτικούς, υποτροφίες.*
- *Φιλανθρωπικές: συσσίτιο και βοήθεια προς τους φτωχούς.*
- *Κοινωνοφελείς, όπως*
 - *η ανέγερση και συντήρηση λουτρών, υδραγωγείων, κρηνών κλπ.,*
 - *η ανέγερση και η συντήρηση εμπορικών και βιοτεχνικών υποδομών (σταθμοί και καταλύματα για εμπόρους, μαγαζιά και εργαστήρια, αγορές κλπ.).*

Τόσο οι μισθοί των εργαζόμενων στα αγροκτήματα, τους βοσκότοπους και τους μύλους στις αγροτικές περιοχές όσο και οι μισθοί εκατοντάδων ανθρώπων που εργαζόνταν σε διάφορες επιχειρήσεις, όπως τεμένη, σχολεία, λουτρά, καταστήματα και κτίρια κοινωνικών συγκροτημάτων στο κέντρο της πόλης, αποτελούσαν τη δαπάνη του ιδρύματος. Επαγγέλματα επίσης που είχαν σχέση με την επισκευή των κτιρίων καθώς η συντήρηση των διαφόρων ακινήτων περιλαμβάνονταν στα έξοδα του βακουφιού.

Έτσι βλέπουμε ένα πλέγμα επαγγελμάτων που έχουν σχέση με θρησκευτικά και διδακτικά κυρίως καθήκοντα και έχουν άμεση οικονομική εξάρτηση από τα βακούφια. Αυτά είναι τα εξής: Ο επόπτης του βακουφιού, Ο διαχειριστής του βακουφιού, Ο γραμματέας, Ο ταμίας, Ο Ιμάμης του τζαμιού, Ο μονεζίνης, Ο ιεροκέρυκας, Ο επιστάτης του τζαμιού, Ο υπηρέτης του τζαμιού, Ο δάσκαλος σχολείου, Ο βοηθός δασκάλου – κάλφας, Ο δάσκαλος χαντίθ, Ο μαθητής σχολείου, Ο υπηρέτης σχολείου, Ο σεΐχης τεκέ, Ο δερβίσης, Ο υπάλληλος νερού και Ο υπεύθυνος λουτρού (χαμάμ). Όλοι όσοι εξασκούσαν αυτά τα επαγγέλματα πληρώνονταν σε ημερήσια βάση από το καταπίστευμα του βακουφιού», (Καρρά, 2024). Θα μπορούσε λοιπόν εύλογα κάποιος να ισχυριστεί ότι μεγάλο μέρος των Οθωμανών της Άρτας ζούσε από τις φιλανθρωπίες ή από την αμειβόμενη εργασία που προσέφεραν στα βακούφια της περιοχής.

Επίλογος

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1881, δηλαδή δυο μήνες και 23 μέρες μετά τη λήξη της τουρκικής κυριαρχίας, όταν έφτασε στην περιοχή ο βασιλιάς Γεώργιος Α', σύμφωνα με την περιγραφή του ταξιδιού του οφειλόμενη σε σχετικό χειρόγραφο ημερολόγιο κατατεθειμένο στα ΓΑΚ, η Άρτα «κατά την εσχάτως γενομένης απαρίθμησην» έχει 8000 κατοίκους από τους οποίους χριστιανοί 7328, ισραηλινοί 617 και οθωμανοί 45 (Διαμάντης, 1961).

Κατά δε τον Γερμανό περιηγητή A. Philippson (1897) που επισκέφτηκε την πόλη αργότερα, οι κάτοικοι της πόλης, μιλούν αποκλειστικά ελληνικά και φθάνουν στους

7048, οι μωαμεθανοί έχουν σχεδόν όλοι μεταναστεύσει και ένας αριθμός Ιουδαίων παρέμεινε.

Τέλος, σύμφωνα με το σχολικό βιβλίο της Γεωγραφίας που εκδόθηκε το 1892, η πόλη έχει πληθυσμό 7050 κατοίκους, (Δήμιτσας, 1892). Στον αριθμό που είναι ίδιος με τον προηγούμενο, αλλά στρογγυλοποιημένος, δεν περιλαμβάνονται μάλλον οι Εβραίοι και οι Τούρκοι, από τους ελάχιστους που είχαν πια απομείνει.

Βιβλιογραφία

1. Αραβαντινός, Π., Χρονογραφία της Ηπείρου : των τε ομόρων ελληνικών και ίλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854. / Συντεταγμένη υπό Π[αναγιώτου] Α[ραβαντινού] Π[αργαίου], Τόμος Α' & Β', Εν Αθήναις, 1856.
2. Balbi, A., Γεωγραφία / Εκτεθείσα μεν γαλλιστί υπό Αδριανού Βάλβι Ερμηνευθείσα δε διά την χρήσιν των Ελλήνων υπό Κ. Μ. Κούμα. Μετά δε την αυτού αποβίωσιν αναθεωρηθείσα και με την γ' έκδοσιν του Γαλλικού πρωτοτύπου παραβληθείσα εξεδόθη επιστασία και διορθώσιν των Αυταδέλφων Δ. και Ν. Αργυριαδών., Εν Βιέννη της Αυστρίας, τ. 3, 1939.
3. Διαμάντης, Κ., Η Άρτα και τα περίχωρα αυτής κατά τους χρόνους της Επαναστάσεως, Περιοδικό ΣΚΟΥΦΑΣ, τχ. 16, 1960.
4. Διαμάντης, Κ., Το πρώτον ταξίδιον του Βασιλέως Γεωργίου Α' εις την ελευθέραν Άρταν, Περιοδικό ΣΚΟΥΦΑΣ, τχ. 17-18, 1961.
5. Δήμιτσας, Μ., Φυσική και πολιτική Γεωγραφία όλων των μερών του κόσμου μετά παραρτήματος 32 στατιστικών πινάκων προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων και των ανωτέρων Παρθεναγωγείων συμφώνως τω προγράμματι του Υπουργείου, συνταχθείσα υπό Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα, καθηγητού, Έκδοσις τετάρτη, εντελώς ανακαινισθείσα, επιλαχούσα εν τω διαγωνισμώ "Historia Sine Geographia Nulla", Αθήνα, Τυπογραφείο ο "Παλαμήδης", 1892.
6. Νέος Ελληνομνήμων, Η Επανάστασις του 1854, τχ. 17, 1923.
7. Ζαχαρής, Ι., Πως εγένετο η προσάρτησις της Άρτης, Περιοδικό ΣΚΟΥΦΑΣ, τχ. 2, 1955.
8. Ζώτος, Β., Ηπειρωτικά Μελέται / Υπό Β. Δ. Ζώτου Μολοσσού. Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου αρχαιολογικών, ιστορικών, γεωγραφικών στρατιωτικών, στατιστικών και εμπορικών, Τόμος Δ', Εν Αθήναις, 1878 – 1903.
9. Καρολίδης, Π., Σύγχρονος ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής από 1821 μέχρι 1921, Τόμος 2, Εν Αθήναις, 1923.
10. Καρατζένης, Δ., Η Επανάστασις της Άρτης το 1854, Αθήναι, 1974.
11. Καρατζένης, Δ., Οι Επαναστάσεις της Άρτης το 1866 και το 1878, Αθήναι, 1974.
12. Καρρά, Α., Τα Οθωμανικά Βακούφια της Άρτας, Άρτα, 2023 (academia.edu).
13. Κοκκίδης, Ι., Οδοιπορικά Ηπείρου και Θεσσαλίας / υπό του παρά τω Υπουργείω των Στρατιωτικών Επιτελικού Γραφείου, Εν Αθήναις, 1880.

14. Κουτσονίκας, Λ., Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης /υπό Λάμπρου Κουτσονίκα Ταγματάρχου. Εν Αθήναις: Τύποις του "Ευαγγελισμού" Δ. Καρακατζάνη,1863-1864.
15. Μηλιαράκης, Α., Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας / κατά τον Emile Isabert, Εν Αθήναις, 1878.
16. Murray, J., Handbook for Travellers in Greece, London, 1854.
17. Murray, J., Handbook for Travellers in Greece, London, 1872.
18. Philippon, A., Thessalien und Epirus. Berlin 1897.
19. Roujade, E., Chrétiens et Turcs. Scènes et Souvenirs de la vie politique, militaire et religieuse en Orient, Paris, 1859.
20. Σεραφείμ Ξενόπουλος, ο Βυζάντιος, ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΠΕΡΙ ΑΡΤΗΣ ΚΑΙ ΠΡΕΒΕΖΗΣ, Εν Αθήναις ,1884.
21. ΣΚΟΥΦΑΣ (Περιοδικό), Μια ενδιαφέρουσα έθεση του Ρωσικού Υποπροξενείου Άρτης, τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, τχ. 19 – 20 & 21 – 22, 1962.
22. Σούρλας, Ε., Ήπειρος και Αυστριακή Διπλωματία, Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 7, Εν Ιωαννίνους, 1932.
23. Σούρλας, Ε., Η πολιτική των Ευρωπαϊκών δυνάμεων εν Ηπείρω, (περίοδος 1840 – 1870), Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 16, 1941.
24. Σπυρομίλιος, Μ., Ο Νέος Κουβαράς Ετήσιος Ηπειρωτικός Χρονογράφος, έτος Γ, Αθήναι, 1965.
25. Στεργιόπουλος, Κ., Ο πληθυσμός της Άρτας επί Τουρκοκρατίας, Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τόμος 21^{ος}, 1978.
26. Finlay, G., History of the Greek revolution, Edinburgh, 1861.
27. Wordsworth, C., Greece : Pictorial, descriptive and historical, London 1844
28. Χαμουδόπουλος, Μ. Δ., Στοιχειώδης γεωγραφία προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων, Εν Σμύρνη, 1877.
29. Χιωτάκη, Α., Η συμπεριφορά του Τραπεζικού Κεφαλαίου σε μια αγροτική Κοινωνία, Αθήνα, 1994.

Copyright

© Αναστασία Καρρά

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος

έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

ΑΡΤΑ 21.12.2024